

Capítol 3. El segle XIX

L'educació primària durant el segle XIX.

El XIX és el segle en el que es reglamenta i organitza, per primera vegada, a nivell estatal, l'educació, que rep el nom d'Instrucció Pública. Aquest fet és conseqüència de l'extensió de les idees del liberalisme que procedeixen de la Revolució francesa de 1789 i que acabaran amb l'Antic Règim, el de l'absolutisme. És a França on es crea un nou concepte de l'educació en

Nicolau Condorcet, autor del conegut Rapport que marcaria l'inici de l'organització de la Instrucció Pública

considerar-la un dret per a les persones i un mitjà per aconseguir la llibertat i la igualtat dels ciutadans. Nicolau Condorcet va ser qui va presentar el *Rapport* que porta el seu nom configurant un sistema educatiu constituït en tres nivells i que seria el model del liberalisme.

Abans del segle XIX, durant el que es coneix com l'Antic Règim, eren molt poques les persones que tenien accés a l'educació primària i aquesta estava majoritàriament en les mans de l'Església que era la que regentava les escoles parroquials i conventuals. Les famílies riques tenien professors particulars que anaven a sa casa a donar les classes, les classes mitjanes anaven a escoles particulars que pagaven de la seua butxaca, però les famílies treballadores, pràcticament, no tenien accés a l'educació.

Com podem endevinar per la situació socioeconòmica de Torreblanca, poble d'ambient rural i de gent que vivia del seu treball al camp o a la mar,

molt poca població tindria accés a l'educació, de manera que una gran majoria no sabia llegir ni escriure; segurament algunes famílies tindrien la possibilitat de pagar alguna mena de repàs per aprendre el més bàsic, però la majoria no assistiria a cap escola i formarien part de la immensa població analfabeta que hi havia a tota Espanya. La mitjana estatal d'analfabetisme estava en el 70 %. Les poblacions de Castelló presentaven un índex d'analfabetisme del 80,28 % en quant als homes i del 93,2 % en les dones.¹ Hem de suposar que a Torreblanca, en un ambient rural i de pocs serveis, seria igual o major el percentatge de persones que no saben ni llegir ni escriure. De fet tenim referències de la darrera dècada del segle, de que persones elegides regidors a l'Ajuntament no saben, ni tan sols, firmar.

La realitat és que, en la consideració d'una societat estamental, l'educació no era necessària ja que cada classe social tenia una funció determinada i era la família en què naixia una persona la que determinava l'estatus social al que es pertanyia durant tota la vida, sense quasi cap opció de millora ja que, per definició, els estaments són impermeables, estancs; el fill d'un llaurador sabia que el seu únic futur era treballar la terra, de la mateixa manera que el descendent d'una família noble no hauria necessitat de treballar i tindria una vida còmoda i d'abundància. Així no era necessari, més encara, no era convenient, educar la classe treballadora perquè, d'aquesta formació, podien esdevindre canvis no desitjats per als que eren social i econòmicament poderosos. Aquesta visió queda clara en l'exposició que fa, en 1807, Samuel Whitbread, en la cambra dels Lords del parlament britànic, per a rebutjar la proposta de llei que pretenia crear escoles elementals en tota la Gran Bretanya; allò que exposa és tota una declaració de principis en favor de no tocar ni una miqueta la societat en què vivien :

"...el projecte de donar una educació a les classes treballadores ja és força equívoc, i seria perjudicial per a la seua moral i felicitat. Ensenyaria a la gent del poble a menysprear la seva posició en la vida en comptes de fer d'ells bons servidors en agricultura i en altres llocs de treball a què

¹ JIMENO AGIUS, J. "La Instrucción Primaria en España" Madrid, 1885 a BALBÀS, J.A.

els ha destinat la seva posició. En compte d'ensenyar-los subordinació, els faria faceciosos i rebels com s'ha vist en alguns comtats industrialitzats. Podrien llavors llegir pamflets sediciosos, llibres religiosos i publicacions contra la cristiandat. Els faria insolents davant dels seus superiors; a pocs anys el resultat seria que el Govern hauria d'utilitzar la força contra ells².

Contrasta totalment aquesta afirmació amb la que havia escrit, en 1801, pocs anys abans, Gaspar Melchor de Jovellanos qui, a la pregunta que es fa ell mateix sobre si és la instrucció pública el primer origen de la prosperitat social, contesta de la següent manera: *"Sens dubte. Aquesta és una veritat no ben reconeguda encara, o almenys no ben apreciada; però és una veritat. La raó i l'experiència parlen en suport seu"*³.

Totes dues explicacions parteixen de la mateixa premissa: que l'educació és el més poderós instrument de promoció social. La diferència està en què Jovellanos la veu com una finalitat desitjable, mentre que el lord anglès veu el canvi social que se'n podria derivar, com una amenaça a una estabilitat que, en aquell moment, el situa a ell mateix en els llocs més alts de la societat.

El segle XIX, a Espanya, comença en plena crisi de la monarquia borbònica, una crisi que aboca Carles IV i el seu fill, Ferran VII, a abdicar en favor de Josep Bonaparte, el germà de Napoleó, a qui va imposar com Rei d'Espanya.

Josep Bonaparte, que va regnar, amb el nom de Josep I, en el període que va des del 4 de juny de 1808 fins el 13 de juny de 1813, va ser el primer en intentar introduir un sistema educatiu públic organitzat. Va prendre mesures amb la voluntat d'acabar amb l'Antic Règim i implantar les noves idees del liberalisme en Espanya; va abolir la Inquisició, va reduir a la meitat el nombre de convents, i va ordenar la reducció dels seus membres a un terç; el exclaustrats serien pensionats a càrrec de part dels fons dels

² CIPOLLA C. p. 80.; Ramírez Olid, J.M.

³ JOVELLANOS, G. M.: Memoria sobre la Educación Pública. Madrid, Editorial Biblioteca Nueva, 2012, p. 19

mateixos convents que havien sigut tancats. Aquestes mesures havien d'influir, indirectament, en l'educació⁴.

En 1811 va crear la Junta d'Instrucció Pública, amb la finalitat de redactar un Pla General d'Instrucció Pública, per a la reglamentació dels centres educatius i la recerca de mitjans econòmics per al seu funcionament.

Però Josep I no va ser acceptat i va esclatar la Guerra de la Independència. Malgrat això, els informes que es van elaborar en aquest moment ja marcarien algunes de les línies bàsiques que afrontarien les reformes posteriors.

Durant el període de la Guerra de la Independència, la sobirania popular es va situar a les Corts de Cadis i allí es reglamentaria, entre altres temes, l'educació. Aquestes Corts van redactar i aprovar la primera Constitució de l'Estat espanyol, la de 1812, i en ella ja va aparèixer que l'educació era un dret fonamental per als liberals:

Art. 366. A tots els pobles de la Monarquia s'establiran escoles de primeres lletres, on s'ensenyarà els xiquets a llegir, escriure i comptar, i el catecisme de la religió catòlica, que comprendrà també una breu exposició de les obligacions civils.

Art. 367. Així mateix s'arreglarà i crearà el número competent d'Universitats i d'altres establiments

d'instrucció que es jutgen convenients per a l'ensenyament de totes les ciències, literatura i Belles Arts.

Van ser Les Corts de Cadis les que van encarregar la redacció d'un informe per arreglar els diversos

Manuel José Quintana, advocat i poeta de la Il·lustració que dona nom a l'informe sobre la reforma general de l'educació Nacional, base de la seua implantació

⁴ Mercader Riba, J. i Araque Hontangas, N. , 2009, pp. 1-21.

rams de la Instrucció pública, document que rebria el nom d'*Informe Quintana* i que, malgrat que no arribaria a posar-se en pràctica, és considerat el primer text programàtic del liberalisme espanyol en matèria educativa; tindria gran transcendència en el futur⁵ i serviria de base per a la reglamentació que es faria posteriorment. Curiosament, aquest document redactat pels opositors al règim de Josep I, assenyalaria les mateixes pautes que el del rei a qui combatien, amb certes diferències basades en les peculiaritats de la societat espanyola del XIX, com ho era la presència de l'ensenyament de la religió catòlica dins del sistema.

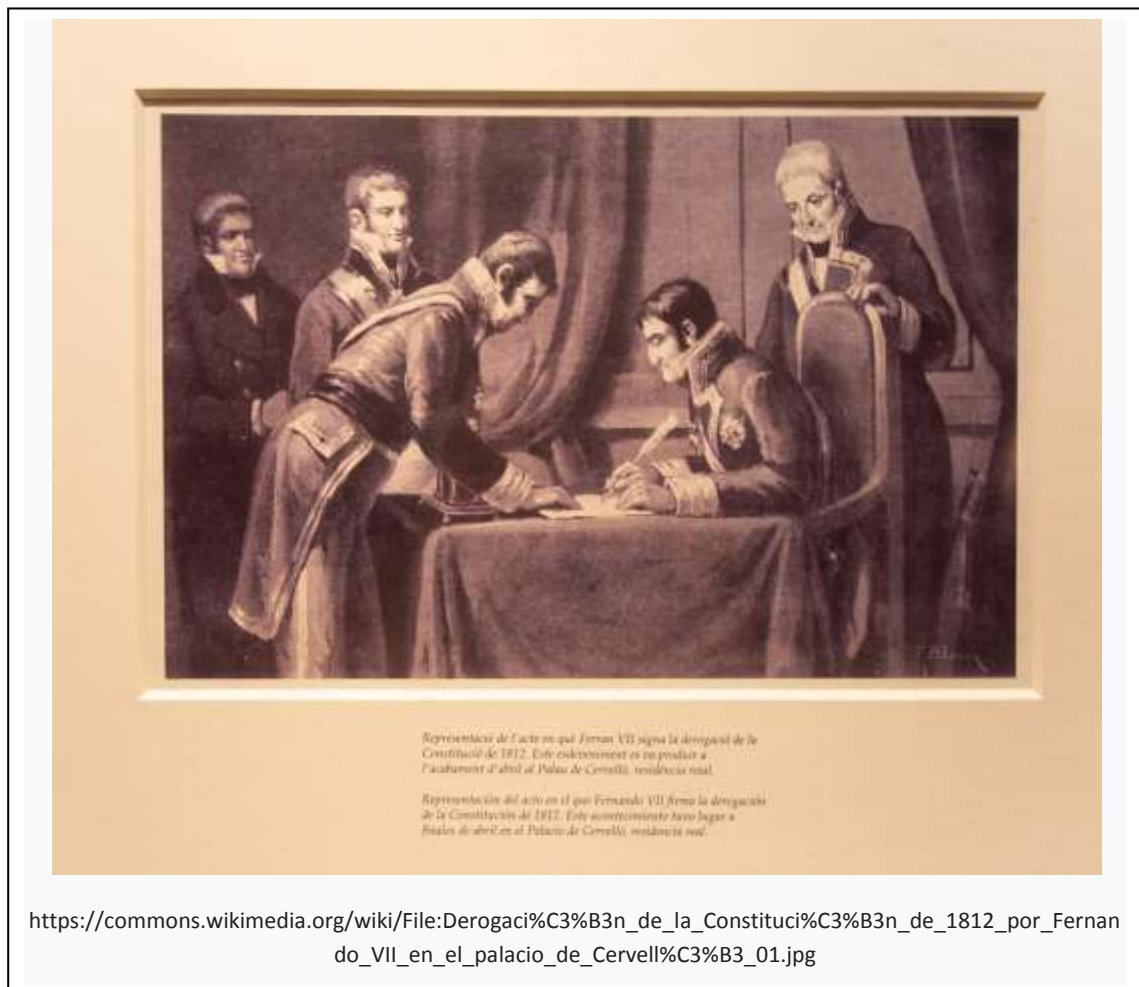
L'*Informe Quintana* feia referència a l'endarreriment de les ciències causat per una educació tradicional. Les bases generals indicaven que la Instrucció havia de ser *igual completa i universal*, també gratuïta per tots els ciutadans, havia d'obrir les portes a seguir estudis posteriors, havia d'assegurar als *homes* de qualsevol edat el dret a la instrucció i he dit homes perquè era exclusivament a ells a qui es dirigia la instrucció, ja que les dones n'estaven excloses i la seua educació es situava només en l'àmbit privat i domèstic; la dona quedava discriminada de la Instrucció pública. Seria en el posterior Reglament de 1821 on s'establiria la necessitat de que crearen escoles públiques per a ensenyar a les xiquetes a *llegir, escriure i comptar*, i a les adultes se'ls ensenyaria labors i habilitats *pròpies del seu sexe*.

Quintana dividia la Instrucció Pública en tres nivells: la primera ensenyança, que era la general o indispensable que havia de donar-se a la infància; la segona ensenyança que prepararia els adults per a totes les ocupacions de la vida social i per als estudis posteriors i la tercera ensenyança en la que s'accedia als coneixements de les ciències i les arts.

Acabada la Guerra de la Independència, es produeix el retorn al tro de Ferran VII i aquest acaba amb les idees liberals restaurant l'absolutisme, derogant la Constitució i empresonant molts dels liberals significatius que durant la guerra l'havien defés; Quintana va ser condemnat a 6 anys, empresonat i, a més, jutjat per la Inquisició, que havia sigut restaurada. El seu projecte no es duria a terme.

⁵ Araque Hontangas, N., 2013, pp. 13 i 39.

Però la història dels segle XIX espanyol és una contínua anada i tornada entre liberals i absolutistes; després de la restauració de Ferran VII, el pronunciament de Riego, retornaria momentàniament el poder als liberals entre 1820 i 1823, però la intervenció de la Santa Aliança, formada amb l'objectiu d'acabar amb els projectes liberals i restaurar l'absolutisme a tota Europa, i la participació dels *Cent mil Fills de Sant Lluís*, van tornar a reposar el règim absolutista de Ferran VII, amb el que l'educació no assoliria els nivells d'altres països del nostre entorn i seguiria amb un nivell d'analfabetisme, com ja hem mencionat, superior al 70 %, i encara

més alts en ambients rurals, com el de Torreblanca, quan en els estats de l'Europa occidental estava entre el 25 i 35 %⁶.

No obstant en el trienni liberal de 1820 a 1823 es va publicar el *Proyecto de Reglamento General de Primer Ensenyament que s'ha d'observar a totes les escoles de primeres lletres de la monarquia espanyola*. Aquest reglament

⁶ Ramírez Olid, p.71.

establia que els mestres havien de ser persones d'una *conducta modèlica*, i que per a estar al front d'una escola no era necessària la titulació, o siga que els ajuntaments, que eren els responsables de la selecció i contractació, en cas que no hi hagués cap pretendent amb títol, podrien nomenar interinament a la persona que consideraren més idònia, amb la condició que en el temps de dos anys es presentara a examen per obtindre la qualificació de mestre.

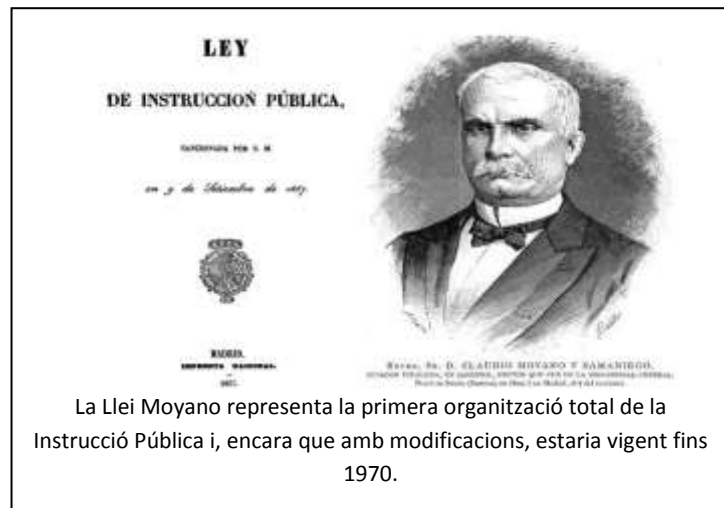

Els edificis on s'ubicaven les escoles havien de ser còmodes i ben ventilats i estar llunyans del trànsit de la gent, cosa que poques vegades es complia, com vorem que passa a Torreblanca. No existia la coeducació, és més, l'educació reglamentada era només per als xics, les xiques tenien consideració a part, en la que s'hi parlava de *les activitats pròpies del seu sexe*. En tot cas, els xiquets i les xiquetes estaven en escoles separades i

estaven prohibits els càstigs físics, però sí que es podien punir posant-los una estona agenollats o amb els braços alçats.

Per arribar a una reglamentació total del sistema educatiu hauria de morir Ferran VII, passar la crisi successòria de la Guerra Carlina i les regències, i la declaració de majoria d'edat de la reina Isabel II, recolzada per sectors liberals. Seria en 1856 quan, el ministre de Foment, Claudio Moyano, presentaria la llei que es coneix amb el seu nom i que representaria la primera organització global del sistema d'Instrucció Pública de l'Estat.

La Llei Moyano ordenava la Instrucció Pública en: Primer Ensenyament, que es dividia en dos períodes: l'elemental, que era obligatori i gratuït per aquelles persones que no podien pagar-lo i que comprenia l'edat d'entre 6 i 9 anys, i el superior; la

segona ensenyança, que consistia en sis anys d'estudis generals i estudis d'aplicació a les professions industrials; el nivell superior incloïa els estudis de les facultats, els ensenyaments superiors i els ensenyaments professionals.

El Primer Ensenyament incloïa també les xiques, encara que el temari era diferent; seguien tenint unes assignatures *pròpies del sexe*.

Les escoles de Primer Ensenyament quedaven a càrrec dels Ajuntaments que consignarien en el seu pressupost la quantitat necessària per pagar els mestres, pel lloguer de la seua casa i pel manteniment i materials necessaris de l'escola. El govern de l'Estat consignaria una quantitat per ajudar els Ajuntaments que no disposaren de suficients mitjans econòmics per a complir aquesta obligació.

Durant la Restauració es seguirà funcionant amb la Llei Moyano, i l'Èsglésia seguirà tenint un fort control i censura concedit pel Concordat de 1851, control que s'exercirà pels bisbes sobre els llibres de text i sobre l'activitat dels mestres.

Per fer una xicoteta exposició de l'estat general de la instrucció pública a finals del segle s'ha de començar fent constar la pobresa amb la que havia que gestionar les escoles ja que, l'ensenyament primari anava a càrrec dels pressupostos municipals.

Aquella escola pobra estava a nivell del que era la classe popular de la societat espanyola. El grau d'escolarització de la població d'entre 3 i 12 anys era molt baix, en 1885 només el 59 per cent dels xiquets i el 48 de les

xiquetes assistien a l'escola⁷, o siga que, pràcticament la meitat de la població infantil ni anava a l'escola. El salari dels mestres era indigne i molt heterogeni; si un mestre, a Madrid, cobrava sobre 2.500 pessetes anuals, n'hi havia 20.000 per davall de les 1.000, i 2.000 professionals més no arribaven a les 250 pessetes a l'any⁸.

Sobre les condicions físiques dels llocs utilitzats com escola citarem el que es diu al preàmbul del *Decret Llei dictant disposicions per la construcció d'escoles públiques d'Instrucció Primària*

A penes hi ha un poble a Espanya que tinga un edifici propi per a escola: en algunes aldees els pares no s'atreveixen a enviar el seus fills a rebre la primera instrucció perquè temen catàstrofes com les de Russafa i Albalat; en molts punts el professor dona les lliçons quasi a l'intempèrie, en patis i corrals, havent de suspendre els dies de pluja o de massa fred; en altres serveix d'Escola el portal de la casa del Mestre, o alguna sala de les Cases Consistorials, i en tots falten absolutament les condicions pròpies de l'ensenyament...,

Aquest preàmbul fa referència a una catàstrofe succeïda a Russafa que pot il·lustrar les característiques de les escoles del moment. A aquest barri de València hi podem trobar un carrer que porta per nom el del Mestre Aguilar; aquest mestre, Javier Aguilar Solaz, regentava una escola que portava el nom del barri; Russafa, en aquell moment era encara un municipi. L'escola feia 5 mesos que havia acabat de ser construïda, i el 2 de juny de 1863 es va afonar i hi van morir el mestre i 10 alumnes causant, a més, nombrosos ferits. El mestre havia detectat problemes en l'estructura i havia avisat diverses vegades les autoritats, l'última advertència la va fer el mateix dia del sinistre. El mestre Aguilar va morir en intentar salvar els seus alumnes i València, considerant heroica la seua actitud, li va dedicar el carrer. Aquest mateix lloc està ocupat avui pel CEIP

⁷ COSSÍO, M. 1915

⁸ MONTERO, F. *La Restauración* a "Manual de Historia de España "

Jaume Balmes⁹. Aquesta desgràcia és la que es cita a la introducció del decret que hem citat, com exemple del mal estat dels locals on estaven situades les escoles d'Instrucció Pública, incloses les de nova construcció.

⁹ Web de l'AMPA del CEIP Jaume Balmes de València.